

DE BRANDWEERKAZERNE IN DE LONDENSTRAAT AAN DE VOORHAVEN

Jan Steeman

In 1902 opende de voorpost van de brandweer aan de voorhaven in de Londenstraat. Deze werd door stadsarchitect Charles van Rysselberghe ontworpen en gerealiseerd volgens de innovatieve inzichten en voorschriften van brandweercommandant Jacques Welsch. De bijhorende pompierwoningen werden opgevat met de bedoeling ze later eventueel te kunnen ombouwen tot sociale woningen, hetgeen effectief gebeurde na de verhuizing naar een nieuwe voorpost bij Roodenhuize.

Afb. 1. De brandweerkazerne begin 20ste eeuw (priv. coll).

Omstreeks 1891 werd de gewezen meisjesschool in de Academiestraat aangepast tot brandweerkazerne. Een tiental jaar later zou Charles Van Rysselberghe (1850-1920) nog een brandweerkazerne ontwerpen, ditmaal ging het om een voorpost aan de Voorhaven voor gehuwde brandweertuigen. Deze kazerne werd geconcipeerd op basis van raadgevingen van kapitein-commandant

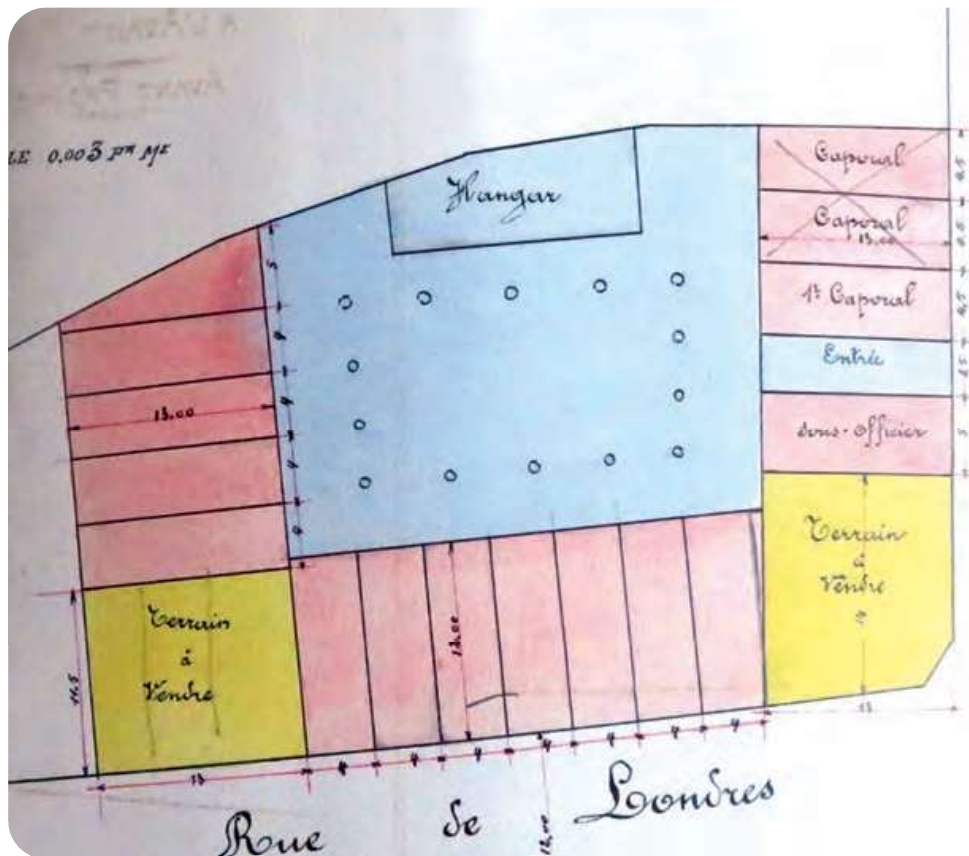
Jacques Alfred Welsch (1849-1928). De bouw van deze nieuwe kazerne moet gezien worden in het kader van de ontwikkeling van de haveninfrastructuur en de reorganisatie van de verschillende brandweerposten. Anderzijds hoopte men met deze moderne voorzieningen voor brandweerfamilies ook de uitval bij de jonge rekruten een halt toe te roepen.

Afb. 2. Gezicht op de loodsen aan de Voorhaven, waar de brandweperlui patrouilleerden. Begin 20ste eeuw. Collectie: Universiteitsbibliotheek Gent.

Gebruik van voorposten

Kapitein-commandant Welsch stond aan het hoofd van de Gentse brandweer in de periode 1878-1911 en had oog voor vernieuwing. Onder zijn leiding groeide de Gentse brandweer uit tot een modelkorps. Zo (her)introduceerde hij vanaf 1883 het systeem van vooruitgeschoven posten. Deze decentralisatie was een poging om de brandweer sneller bij de brandhaarden te krijgen. Toen de plannen voor de oprichting van de hulpkazerne in de Londenstraat ter tafel lagen, beschikte de brandweer naast de hoofdkazerne aan de Academiestraat over drie zgn. wachten: aan de Opera, het Handelsdok en het Sint-Pietersplein. Deze laatste post zou in 1904 naar het Museum voor Schone Kunsten verhuizen. Ze stonden met elkaar in verbinding via een telegraafnetwerk van 63 km. (1)

Afb. 3. Grondplan van het voorontwerp, d.d. 29/11/1900. Collectie: Stadsarchief Gent

De nieuwe voorpost in de Voorhaven was de grootste van allemaal. Bij de oprichting van die voorpost telde het Gentse brandweerkorps 84 manschappen (+ 3 officieren). Van de vijf afdelingen, had er één team (van 16 man) permanent dienst in de Voorhaven en dat terwijl de permanentie in de 3 overige voorposten werd verdeeld onder de manschappen van één andere sectie. De keuze voor een afzonderlijke kazerne in het havengebied was niet onlogisch, want door de aanwezigheid van de vele bedrijven was de kans op grotere en complexe branden er veel reëler. Maar vuurhaarden blussen was niet de enige taak van de brandweer toen. Deze had, tot 1932 bewapend, ook een beperkte rol in de ordehandhaving. In de haven werd ze vooral ingezet bij de bewaking van de haveninstallaties, want diefstal kwam er geregeld voor. In extreme gevallen kon het korps ook opgeroepen worden om politie en gendarmerie bij te staan bij het onderdrukken van opstanden of stakingen. Het is dan ook niet toevallig dat het nieuwe wijkcommissariaat, eveneens naar ontwerp van stadsarchitect Van Rysselberghe, in 1904 ook in de Londenstraat werd gebouwd. Daarnaast stond de wachtpost aan de Voorhaven ook in voor de bediening van de brandweerboot 'Clara', die aangemeerd lag nabij de hangars op een boog-scheut van de kazerne.

Nijpend personeelstekort

Het beroep van brandweerman was (en is) uiteraard niet zonder gevaar, alleen vertaalde zich dat niet in het loon. In vergelijking met hun collega's bij de politie werden brandweerlui slecht betaald. Bovendien was het leven in de kazerne, georganiseerd volgens militaire principes, niet altijd een pretje. Een nieuwe rekrut moest ongehuwd zijn; wie tijdens zijn dienstjaren toch wilde huwen moest daarvoor toestemming vragen aan de korpschef. Het gevolg liet zich raden: niet alleen dienden er zich weinig mensen aan, vele anderen gaven er na korte tijd de brui aan en zochten een veiliger en beter betaalde job dicht bij vrouw en kind.

Om dit probleem van 'desertie' een halt toe te roepen en de job van 'pompier' aantrekkelijker te maken vatte Welsch het idee op om een afzonderlijke post voor gehuwde brandweerlui op te richten, die hij wilde uitbouwen tot de élitetroepen van het korps. (2) Uit het jaarverslag van 1898 blijkt dat het idee toen al vrij concrete vormen aannam. In de Kerselaarstraat, de huidige Kriekelaarstraat in de Bloemekenswijk, zou een paviljoen opgericht worden met afzonderlijke wooneenheden en een gemeenschappelijke koer. Welsh had zelfs al gedacht aan een huishoudelijk reglement, waarbij gezinnen die de orde en rust verstoorden bij recidive de kazerne uitgezet konden worden. Uiteindelijk resulteerde het plan een aantal jaar later in een nieuwe voorpost met 16 wooneenheden aan de Voorhaven. Door voor deze locatie te kiezen sloeg men dus twee vliegen in een klap. Kapitein-commandant Welsch formuleerde het in zijn inauguratiespeech als volgt:

“Les pompiers mariés ou non, sont de service trois jours sur quatre. Les célibataires font ménage en commun à la caserne, mais les mariés, dont les femmes habitent en divers points de la ville, devaient faire venir leurs repas du dehors. Il en résultait une foule d'inconvénients. La faveur de se marier n'était accordée qu'aux pompiers faits, dévoués et de bonne conduite. Après six mois de mariage, l'homme avait généralement perdu la moitié de sa valeur première. Autant il était fort, vigoureux, zélé, avant le mariage, autant il était avachi et peu zélé après. Le caserne devenait pour lui une prison. Ici l'homme se trouvera en famille, pendant ses heures de loisir. Il pourra s'occuper à améliorer son intérieur, soigner l'éducation de ses enfants, tout en restant à la disposition de la ville pour les besoins du service. Chacun a son home bien isolé de celui de son voisin et collègue.” (3)

Bij de plechtige opening van de kazerne sprak burgemeester Emile Braun (1849-1927) op zijn beurt over een 'humanitair en nuttig werk'.

In 1903 zou Welsch ook een hulpkas oprichten ter ondersteuning van noodlijdende brandweerfamilies. Iedere pompier stortte daarvoor 30 centiem in het fonds, maar, en daar was het de kapitein-kommandant eigenlijk om te doen, wie uit eigen beweging vertrok uit de dienst, zou het geld nooit terug zien. Met deze maatregelen hoopte hij zo de manschappen aan de dienst ‘te binden’. Het zou in de praktijk weinig uitmaken. De kas werd reeds in 1911 afgeschaft. De situatie zou pas verbeteren na de Eerste Wereldoorlog door structurele loonsverhogingen en een versoepeling van de militaire organisatie.

Afb. 4. Gezicht op het voorgebouw aan de Londenstraat, d.d. 2014.
(Fotograaf: Julie Verhelst, Bron: Inventaris Onroerend Erfgoed).

Ontwerpfase

De eerste voorontwerpen voor de nieuwe kazerne dateren van november 1900 en waren aanvankelijk zeer eenvoudig geconcipieerd: de ingang was voorzien aan de Liverpoolstraat, op de binnenplaats moest een hangar komen voor de opslag van het brandweermateriaal. Het ontwerp werd zo sober mogelijk opgevat, dus zonder monumentale ingang. De kostprijs voor de bouw werd geschat op 53.000 frank. (4) De twee hoeken van het perceel aan de Londenstraat zouden opnieuw worden verkaveld en verkocht.

naar de Londenstraat (6), en kreeg een monumentalere uitwerking met de bouw van een zogenaamde ‘Corps de Garde’ of hoofdwacht. Naast een opslagplaats was er ook ruimte voor een kantoortje en ‘couchettes’ voor de nachtwacht. Boven de ingang werd een gymzaal ingericht, wat oorspronkelijk niet was voorzien, maar Welsch vond het absoluut noodzakelijk: *“Tout homme de métier vous dira qu’il est impossible de faire un bon pompier d’un homme dont les membres ne sont pas assouplis régulièrement par une gymnastique permanente. Certes il y aura moyen de placer le gymnase ailleurs, mais, étant donnée le plan d’ensemble, qui à mon avis est bien conçu et me paraît répondre aux exigences de l’hygiène, de service et d’esthétique, le local placé au dessus de la remise resterait sans emploi.”* (7) Van Rysselberghe verdedigde op zijn beurt de architecturale vormgeving: *“j’ai donné aux constructions un aspect q.q. peu architectural et en rapport avec le service qui y est installé [...] Je crois pouvoir affirmer que bon nombre de conseillers, et le public en général, désirent voir donner aux constructions communales un aspect architectural non dépourvu de caractère.”* (8) Hun argumenten werden aanvaard. Op de gemeenteraad van 7 oktober 1901 werden de plannen en het lastenboek goedgekeurd.

Zestien woonentiteiten

Op een oppervlakte van ca. 1200 m² bevatte de kazerne zoals reeds aangegeven 16 huizen voor gehuwde brandweerlui. Hoewel de meeste huizen dezelfde indeling hadden, viel er wel een hiërarchische structuur af te lezen in hun onderlinge schikking en de breedte van de gevels: de huizen aan de straatzijde waren voorbehouden aan de hogere rangen, de korporaals werden gehuisvest in de 2 woningen links en rechts van de poort (nr. 3 op het plan, breedte 4,15 m), de twee panden aan de buitenzijde waren bestemd voor de onderofficieren (nr. 2, breedte 4,70 m), de resterende huizen, aan weerskanten van het binnenplein, huisvestten de ‘gewone’ pompiers (nr. 4, breedte 3,80 meter). De huizen bestonden uit een gelijkvloerse verdieping, een kelder en een 1ste verdieping met elk twee kamers. Daarboven was er ook nog een mansardekamer en een zolder. In *La Flandre Liberale* lezen we nog wat extra info over de voorzieningen: *“Les habitations réservées aux ménages paraissent fort coquettes et spacieuses. Chacune d’elles se compose au rez-de-chaussée d’une salle à manger suivie d’une cuisine et d’une cour de 4 mètres sur 5 où se trouvent situés buanderie, w.c., eau, etc.”* (9) De huizen werden verlicht op gas. De woning van de onderofficier, de hoogste in rang, gesitueerd uiterst rechts op het plan, had als enige op het gelijkvloers nog een extra salon.

Afb. 6. Gezicht op drie brandweerwoningen op de binnenplaats, d.d. 1944.
(Bron: Inventaris Onroerend Erfgoed).

De indeling van de huizen was dus tamelijk conventioneel, maar voorzag voor die tijd een mooie basis van comfort. Burgemeester Braun gaf de architect bovendien de opdracht om de huizen zo te ontwerpen opdat ze, bij een eventuele sluiting van de kazerne, perfect konden dienen als arbeidershuisvesting. (10) De woningen zijn zo een voorafspiegeling van de vele sociale woningen die Van Rysselberghe vanaf 1905 voor de Gentsche Maatschappij voor Werkmanswoningen zou optrekken. De gevelcompositie vertoont overigens gelijknissen met een aantal sociale woonprojecten van zijn hand, vooral met de huizenrij in de Bellefleurstraat (uit 1912). Het complex werd opgetrokken in een neo-traditionele stijl, hij verwerkte ook arkels in de façade. Het geheel krijgt zo een beetje het uitzicht van een fort - het bleef tenslotte een kazerne. Van Rysselberghe wendde ‘kunstmatige’ gele baksteen van Nieuwpoort aan, typerend voor veel belangrijke gebouwen die hij na 1898 zou optrekken.

De marketeer in Welsch noemde de kazerne aan de Voorhaven een ‘innovatie in zijn soort’ die hij zou aanbevelen aan iedere gemeentelijke overheid die zich geen permanent brandweerkorps kon veroorloven. Hij had hierbij een systeem van vrijwillige brandweperlui voor ogen, die gratis of slechts tegen een kleine vergoeding in de huisjes konden verblijven. De voorpost in de Londen-

straat was overigens uitgerust met een ‘compleet’ alarm- én controlesysteem, met een bel op de binnenplaats en een elektrisch signaal in elke woonentiteit. (11)

Bouw en inhuldiging

In november 1901 werden De Rycke en Van Kerkhove uit Gent aangesteld als aannemers. Ze klaarden de klus voor 84.508 frank. De werken schoten op en werden binnen de vooropgestelde termijn van 10 maanden afgewerkt. In juni 1902 berichtte *La Flandre Libérale*: “*du côté de la cour on a atteint la hauteur de la toiture, tandis que la façade du bâtiment est déjà élevée à la moitié de sa hauteur.*” (12) Op zondag 2 november 1902 werd de kazerne met de nodige luister ingehuldigd en ruilde het jonge korps aan de Voorhaven zijn tijdelijke onderkomen in voor een state-of-the-art kazerne. Later op de dag en de maandag erop kon ook het grote publiek de nieuwe kazerne bezoeken.

In 1965 werden de laatste voorposten afgeschaft, in de overtuiging dat het Gentse grondgebied vlot te bereiken was met de brandweerwagens vanuit de Academiestraat. Dit zou echter een misrekening blijken. Na een brand in de Liverpoolstraat waarbij twee jonge kinderen op het nippertje werden gered, besliste men om de kazerne in de Londenstraat tijdelijk weer in gebruik te nemen. Na renovatiewerken heropende de basis op 16 februari 1976. Ondertussen werd gewerkt aan een structuur met nieuwe voorposten op het Gentse grondgebied. Nadat in 1986 Post Rodenhuize in gebruik werd genomen, viel definitief het doek over de brandweercactiviteiten in de Londenstraat. Tegenwoordig zijn in de gewezen kazerne sociale woningen ondergebracht van WoninGent. Burgemeester Braun had het dus goed gezien toen hij de stadsarchitect aan het werk zette.

Voetnoten

- (1) Hoewel telefonie al wijdverspreid was, gaf het systeem blijkbaar nog problemen tijdens de nachturen, vandaar dat Welsh de voorkeur gaf aan telegrafie.
- (2) Zie: Welsh (1899), p. 12. “[Les hommes mariés] doivent former le noyau d’élite du corps.”
- (3) Zie: *La Flandre Libérale*, d.d. 02/11/1902. “De brandweermannen, getrouwd of niet, zijn drie van de vier dagen in dienst. De vrijgezellen wonen samen in de brandweerkazerne, maar de gehuwden, wier vrouwen in verschillende delen van de stad wonen, moesten hun maaltijden van buiten meebrengen. Dit resulteerde in een groot aantal ongemakken. De gunst om te trouwen werd alleen verleend aan brandweermannen die goed waren, toegewijd en van goed gedrag. Na zes maanden huwelijk had de man meestal de helft van zijn oorspronkelijke waarde verloren. Zo sterk, energiek en ijverig als hij was vóór het huwe-

lijk, zo slungelig en onijverig was hij daarna. De kazerne werd een gevangenis voor hem. Hier zal de man zijn met zijn familie, in zijn vrije tijd. Hij kan zich bezighouden met de verbetering van zijn huis, de opvoeding van zijn kinderen, terwijl hij ter beschikking van de stad blijft voor de behoeften van de dienst. Iedereen heeft zijn eigen huis, goed afgezonderd van dat van zijn buurman en collega.”

- (4) Zie: SAG. Reeks G 94/2 nr. 918, brieven van Van Rysselberghe aan burgemeester Braun, d.d. 12 & 24/11/1900 en plan d.d. 29/11/1900.
- (5) Zie: SAG. BRAND/2006/285, brief van Welsch aan burgemeester Braun, d.d. 17/03/1901: ‘je ne reçois pas non plus les plans de la nouvelle caserne pour mariés qui me sont promis depuis plusieurs mois.’
- (6) De strook grond aan de Liverpoolstraat werd dus niet opgenomen in het uiteindelijke complex. In 1908 zou het Bureel voor Weldadigheid er 8 bejaardenwoningen laten bouwen naar analogie met de woningen in de Slinke Molenstraat (1908), de Prosper Claeysstraat (1911). Het ontwerp was van Jozef De Waele (1844-1910).
- (7) Zie: SAG. BRAND/2006/245, brief nr. 349, d.d. 25/08/1901. “Iedere beroeps zal u zeggen dat het onmogelijk is een goede brandweerman te maken van een man wiens ledematen niet regelmatig worden versoepeld door voortdurende gymnastiek. Het is waar dat er een mogelijkheid zal zijn om de gymnastiekzaal elders te plaatsen, maar gezien het totaalplan, dat naar mijn mening goed is opgezet en lijkt te voldoen aan de eisen van hygiëne, dienstverlening en esthetiek, zou de boven de remise geplaatste zaal zonder gebruik blijven.”
- (8) Zie: SAG. Reeks G 94/2 nr. 918, nota van Van Rysselberghe, d.d. 23/08/1901. “Ik heb de gebouwen een enigszins architecturaal uiterlijk gegeven dat in overeenstemming is met de dienst die er is geïnstalleerd [...] Ik denk dat ik kan zeggen dat veel raadsleden, en het publiek in het algemeen, wensen dat de gemeentelijke gebouwen een architectonisch uiterlijk krijgen dat niet van karakter is ontdaan.”
- (9) Zie: *La Flandre Liberale*, d.d. 02/11/1902. “De woningen die voor de huishoudens zijn gereserveerd, lijken zeer aantrekkelijk en ruim. Elk huis heeft op de begane grond een eetkamer, gevolgd door een keuken en een binnenplaats van 4 bij 5 meter waar zich de wasserij, de toiletten, het water, enz. bevinden.”
- (10) Zie: SAG. Reeks G 94/2 nr. 918, nota van burgemeester Braun aan Charles Van Rysselberghe, d.d. 07/02/1901. “Les dispositions [devront être] adoptées de façon à ce qu’éventuellement les maisons peuvent, à un moment donné, servir de maisons ouvrières particulières.” [De bepalingen [worden] zodanig vastgesteld dat de huizen uiteindelijk, op een bepaald moment, kunnen dienen als particuliere arbeiderswoningen]
- (11) Zie Welsch (1906), p. 118-119.
- (12) Zie: *La Flandre Liberale*, d.d. 02/11/1902. “Aan de kant van de binnenplaats is de hoogte van het dak bereikt, terwijl de gevel van het gebouw al half zo hoog is.”

Bronnen en literatuur

Publicaties

- Anoniem. (1980). *175 jaar Gentse Brandweer, 1805-1980*. Stad Gent. pp. 81.
- Struye, M. (1973). *Karel Van Rysselberghe, architect: zijn leven en werk. (1850-1920)*. Gent, HIKO. pp. 190.
- Van Tyghem, F., red. (1993). *De Gentse Brandweer, 100 jaar Academiestraat*. Gent, Snoeck-Dujacu. pp. 144.
- Welsch, J. A. (1889). *Aperçu sur l'organisation du service d'incendie à Gand*. Gent, Hoste. pp. 45.
- Welsch, J. A. (1905). *Gare le feu!, ou Évitions les incendies par des mesures préventives rationnelles*. Gent, Van Doosselaere. pp. 134.

Periodieke uitgaven

- Gemeentebulletijn van de Stad Gent. (1901)
- La Flandre Liberale*. Edities van 21/08/1901, 18/11/1901, 23/06/1902, 02/11/1902 en 27/12/1903
- Le Petit Bleu*, editie van 02/11/1902.

Inventaris onroerend erfgoed (internet)

- Bejaardenwoningen Liverpoolstraat: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/18843>
- Brandweerkazerne Londenstraat: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/18447>

Archief Gent (Zwarte Doos)

- Bouwdossier Brandweerkazerne: lastenboek & plannen:
- Reeks G Openbare werken: G94/2 nr. 918
- Correspondentie commandant Welsch, 1899-1902 & 1902-1904
- Reeks Brandweer: Brand/2006/245 en 246.

Universiteitsbibliotheek UGent

- Collectie Vliegende bladen. Diverse mappen op het trefwoord: Pompiers